

TOMASZ DZIKI

Włocławskie Towarzystwo Naukowe

ORCID 0000-0003-1828-2125

DĄBIE W LATACH 1815-1866. ADMINISTRACJA, FINANSE
I MAJĄTEK MIEJSKI.

WPROWADZENIE

W 1998 r. ukazała się książka o dziejach Dąbia w XIX i XX w. autorstwa Józefa Stanisława Mujty. W opracowaniu okresowi zaboru rosyjskiego autor poświęcił łącznie 26 stron. W publikacji odnaleźć można szereg niejasności i błędów, na przykład w liście i datach urzędowania burmistrzów miasta¹. Błędem, który dotyczy administracji miejskiej jest na przykład stwierdzenie, że w 1870 r.² Rosjanie wprowadzili w Królestwie Polskim samorząd miejski. Taki samorząd wprowadzano w niektórych częściach (prowincjach) Cesarstwa, ale nigdy nie zrobiono tego w Królestwie. Błędem jest także m.in. stwierdzenie, że spośród ustalonych przez autora 29 burmistrzów żaden nie został odsunięty od stanowiska za nadużycia³. W niniejszym tekście udowodniono, że było inaczej. Burmistrz miasta (jako burmistrz) nie zarządzał sąsiednimi parafiami, czy gminami. Kierował konkretnie administracją miejską, a nie wiejską⁴. Burmistrz miasta nie posiadał żadnej władzy ustawodawczej⁵. Tego typu potknięć w tekście J. S. Mujty można znaleźć więcej.

Celem artykułu jest przedstawienie organizacji administracji miejskiej Dąbia, dokonanie korekty dotychczasowych informacji na temat listy burmistrzów miasta oraz analiza gospodarki miejskiej i majątku miejskiego w latach 1815-1866. Ramy chronologiczne tekstu wyznaczają daty roczne: 1815 r., czyli rok, w którym mocą postanowień kongresu wiedeńskiego zdecydowano o utworzeniu Królestwa Polskiego, które geopolitycznie zostało połączone z Rosją oraz rok 1866 r., w którym ogłoszono nowy podział administracyjny kraju obowiązujący z początkiem 1867 r., i który zasadniczo zmienił przynależność terytorialną Dąbia.

Artykuł powstał głównie w oparciu o dotąd niewykorzystane szerzej źródła archiwalne z zasobów archiwów państwowych ze szczególnym uwzględnieniem akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Skorzystano również z zasobu innych archiwów państwowych w tym

¹ J.S. Mujta, *Miasto Dąbie w XIX i XX wieku*, Konin 1998, ss. 352.

² Tamże, s. 67.

³ Tamże, s. 69.

⁴ Tamże, s. 66.

⁵ Tamże, s. 68.

konińskiego oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu. Wykorzystano także dziewiętnastowieczną prasę urzędową, przeprowadzono kwerendę w codziennej prasie warszawskiej. Skorzystano również ze źródeł drukowanych i literatury naukowej dotyczącej m.in. historii miast polskich i ustroju w XIX w.

INFORMACJE OGÓLNE

Przed 1815 r. Dąbie administracyjnie przynależało do powiatu łęczyckiego z siedzibą władz w Łęczycy. Powiat łęczycki w Księstwie Warszawskim stanowił część departamentu warszawskiego z siedzibą władz departamentowych w Warszawie⁶. W Królestwie Polskim nowy podział administracyjny wprowadzono na podstawie Postanowienia Namiestnika Królestwa z 16 stycznia 1816 r. Z powodów oszczędnościowych kraj podzielono na 8 województw i 39 dużych obwodów. W efekcie zlikwidowano wiele historycznych powiatów. Od tego momentu Dąbie przynależało administracyjnie do nowego obwodu łęczyckiego utworzonego z dotychczasowych dwóch powiatów łęczyckiego i zgierskiego, z siedzibą władz obwodowych w Łęczycy. Obwód łęczycki został częścią województwa mazowieckiego z siedzibą władz wojewódzkich w Warszawie⁷.

W następnych dziesięcioleciach w Królestwie wprowadzano kolejne reformy administracyjne. W 1837 r. zamiast województw wprowadzono gubernie. Od tego momentu Dąbie przynależało do obwodu łęczyckiego w guberni mazowieckiej. W 1842 obwody przemianowano na powiaty. Od tego momentu Dąbie przynależało do powiatu łęczyckiego w guberni mazowieckiej. W 1845 r. zmniejszono liczbę guberni z 8 do 5. Między innymi połączono dotychczasowe gubernie kaliską i mazowiecką w jedną gubernię warszawską. Dąbie wraz z powiatem łęczyckim nadal było związane z Warszawą i przynależało administracyjnie do nowej guberni warszawskiej. Taki stan rzeczy utrzymał się do końca badanego okresu (1866 r.)⁸.

Z początkiem 1867 r., na podstawie zatwierdzonego rozpisu podziału guberni na powiaty z 31 grudnia 1866 r. oraz o podziale miast i gmin w powiatach z 17 stycznia 1867 r., zasadniczo zmieniła się przynależność administracyjna Dąbia. Miasto znalazło się w powiecie kolskim z siedzibą władz powiatowych w Kole i nowo utworzonej guberni kaliskiej z siedzibą władz w Kaliszu. Od tego momentu Dąbie przynależało do powiatu kolskiego i guberni kaliskiej⁹. W 1867 r. Dąbie było jednym z 52 miast guberni kaliskiej¹⁰.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych z lat 1795-1868 (dalej: KRSW), sygn. 737, s. 3, 5, 201; *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, t. 1, s. 23.

⁷ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 103; *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, (dalej: DPKP), t.1, s. 118.

⁸ T. Dziki, *W czasach zaborów (1793-1918)*, [w:] *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Mikulski i T. Dziki, Włocławek 2018, s. 134; Tenże, *Brdów w latach 1815-1870. Administracja, finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2021, t. VIII, s. 52, s. 52; Tenże, *Sompolno w latach 1815-1870. Administracja, finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2022, t. IX, s. 72.

⁹ DPKP, t. 66, s. 189, 283; M. Kaszyński, *Z przeszłości administracyjnej miejscowości Brudzew w powiecie tureckim*, „Polonia Maior Orientalis” 2021, t. VIII, s. 25; J. Ś. Mujta, *Miasto...*, s. 67-68.

¹⁰ R. Kołodziejczyk, *Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim w 1865 r. w świetle statystyki*, [w:] *Studia nad dziejami burżuazji w Polsce. Wybór prac z lat 1956-1998 wydany z okazji 75-lecia urodzin autora*, Warszawa – Pułtusk 1998, s. tabela.

W badanym okresie Dąbie rozwijało się demograficznie. W 1818 r. liczyło 1103 mieszkańców, w 1820 r. 1262 mieszkańców, w 1824 r. 1642, w 1832 r. 1579, w 1840 r. 1966, w 1850 r. 2494, w 1855 r. 2796, natomiast w 1860 r. 2996, a w 1865 r. 2845¹¹. W ciągu 49 lat (1818-1865) liczba ludności w mieście wzrosła (z pewnymi wahaniami) o 157%. Dla porównania liczba mieszkańców Sompolna w latach 1820-1869 wzrosła o 100%, a Brdowa zaledwie o 17%. W 1865 r. Dąbie należało do większych miast w guberni kaliskiej. Większą liczbę ludności w tym roku wykazano dla 12 innych miast (z łącznej ich liczby 52)¹². Nie ma wątpliwości, że na wahania w liczbie ludności wpływ miały epidemie cholery, które nawiedzały Królestwo Polskie w omawianym okresie. Do pierwszej dużej epidemii doszło na przełomie lat 20. i 30. XIX w. W 1829 r. liczba zgonów w parafii katolickiej Dąbie wzrosła w stosunku do 1828 r. z 64 do 92, czyli o ponad 43%, w 1830 r. doszło do stabilizacji, a w 1831 r. liczba zgonów w stosunku do 1830 r. wzrosła aż o 135% (z 65 do 153 zgonów). Od 1835 r. liczba zgonów zmniejszała się, natomiast dodatni przyrost naturalny w parafii odnotowano od 1832 r.¹³ Następny raz cholera zaatakowała mieszkańców Dąbia i okolic w pierwszej połowie lat 50. W 1851 r. wykazano 75 zgonów, a w 1852 r. już 102, w 1854 r. 120, natomiast w 1855 r. 171. Tak więc w latach 1851-1855 odnotowano wzrost zgonów o 128%. W latach 1854-1855 odnotowano ujemny przyrost naturalny w parafii. Do znacznych wzrostów zgonów dochodziło także w 1864 i 1866 r.¹⁴

Dąbie powoli rozwijało się także pod względem budowlanym i przestrzennym. W 1824 r. wykazano istnienie w mieście 156 domów mieszkalnych, w 1860 r. 206, natomiast w 1865 r. 196. Łącznie w ciągu 41 lat liczba domów wzrosła o 25% z pewnymi wahaniami. Niewielki odsetek w tych danych stanowiła zabudowa murowana. W 1865 r., czyli w końcu badanego okresu w mieście istniały zaledwie 34 domy murowane, co stanowiło nieco ponad 17% ogólnej zabudowy mieszkalnej¹⁵. O skromnym rozwoju przestrzennym świadczą dane dotyczące liczby placów i ulic w mieście. W 1854 r. istniał tam Rynek i 17 ulic¹⁶. Z kolei w 1864 r. Rynek i 19 ulic¹⁷.

ADMINISTRACJA MIEJSKA

Przepisy prawne regulujące funkcjonowanie administracji miejskiej w Królestwie Polskim wprowadzono *Rozporządzeniem Namiestnika Królestwa Polskiego z 5 lutego 1816 r. o organizacji władz administracyjnych*¹⁸. Na czele miasta stał prezydent lub

¹¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (dalej: APP/OK), Akta miasta Dąbia z lat 1798-1950 (dalej: AmD), sygn. 135, s.5, 25; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880, s. 917; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 27.

¹² T. Dziki, *Brdów...*, s. 53; Tenże, *Sompolno...*, s. 73.

¹³ APP/OK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Dąbie (powiat kolski) (dalej: ASCPRD), sygn. 24-29.

¹⁴ APP/OK, ASCPRD, sygn. 47-51, 60, 62; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 63-64.

¹⁵ *Słownik...*, s. 917; R. Kołodziejczyk, *Miasta...*, s. tabela.

¹⁶ J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 42.

¹⁷ Były to ulice: Łeczycka, św. Piotra, Nowomiejska, Nadrzeczna, Rzeczna, Długa, Mostowa, Przechodnia, Przyrynek, Żydowska, Bóżnicza, Proboszczewska, Krótka, Kolska, Farna, Poprzeczna, Cegielniana, Rawicka i Ogrodowa, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 524k, k. nlb.

¹⁸ *DPKP*, t. 2, s. 31-68; T. Dziki, *Rypin w latach 1793-1918*, [w:] *Rypin – dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 roku*, pod red. K. Mikulskiego, Rypin 2010, s. 336-337; Tenże, *W czasach...*, s. 160.

burmistrz. Władze miejskie zostały podporządkowane administracji państwowej. Prezydenci i burmistrzowie pochodzili z nominacji rządowych. Najważniejszym ich zadaniem było wykonywanie poleceń władz nadrzędnych. Bardzo często administrowali miastami jednoosobowo, ale mieli do pomocy ławników (w miastach, gdzie był prezydent byli to radni), z których pierwszy w porządku ich zastępował. Ławnicy (w dużych miastach radni) nie pochodzili z wyboru, lecz również byli mianowani przez władze państwowe. Do innych ważniejszych obowiązków prezydentów i burmistrzów należało m.in.: zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego w mieście, realizowanie inwestycji miejskich, egzekwowanie podatków, rozkład obciążeń podatkowych, układanie i realizacja budżetów (etatów) miejskich, prowadzenie ewidencji mieszkańców i statystyki miejskiej, zwalczanie włóczęgostwa¹⁹.

W kolejnych dziesięcioleciach dochodziło do niewielkich zmian w organizacji administracji miejskiej w Królestwie. W 1818 r. z 15 kwietnia zlikwidowano wszystkie rady departamentowe, powiatowe i municypalne. Dotychczasowe magistraty przekształcono w urzędy municypalne. Do kolejnej reorganizacji administracji miejskiej doszło w 1842 r. Dotychczasowe urzędy municypalne ponownie przemianowano na magistraty²⁰. Od początku istnienia Królestwa prezydenci i burmistrzowie otrzymali szerokie kompetencje w zakresie zarządzania miastami. Praktycznie nic nie mogło się w mieście wydarzyć bez ich zgody lub wiedzy. Tym samym urzędnicy państwowi stawali się najważniejszymi osobami w życiu każdego z miast.

W efekcie badań udało się ustalić wiele dotąd nieznanych faktów z życia niektórych burmistrzów miasta z omawianego okresu. Do 25 sierpnia 1815 r. burmistrzem miasta był Samuel Dusse (ok. 1773-1815)²¹. Nominację otrzymał 18 lipca 1810 r. W Dąbiu mieszkał najpierw w domu swojego teścia Melchiora Pełczyńskiego, następnie we własnej nieruchomości przy Rynku 11. Był żonaty z Heleną z domu Pełczyńską. Tam rodziły mu się dzieci: w 1809 r. córka Praxeda Honorata, w 1811 r. syn Józef, w 1813 r. córka Dorota Salomea, i w 1814 r. syn Ludwik. Zmarł w Dąbiu 25 sierpnia 1815 r.²²

W przerwach między powołaniami burmistrzów, zgodnie z prawem pełniącymi obowiązki byli ławnicy. I tak w okresie od kwietnia do lipca 1810 r. zadania burmistrza mógł wykonywać Melchior (nie Michał) Pełczyński, natomiast od września 1815 do końca tego roku lub początku 1816 r. Wincenty Zawadzki²³. W 1816 r. burmistrzem został Józef Krajewski. Był nim do 1819 r. (otrzymał wynagrodzenie za cały 1818 r.)²⁴. Później był rewizorem młodszym browarów warszawskich. W okresie od 1819 r. do początku

¹⁹ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, T.1, cz.1. *Gospodarstwo miejskiej*, Warszawa 1866, s. 13-19; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Warszawa 2012, s. 117-118; G. Smyk, *Administracja publiczna w Królestwie Polskim w latach 1864-1915*, Lublin 2011, s. 265; T. Dzik, *W czasach...*, s. 160; Tenże, *Brdów...*, s. 54; Tenże, *Sompolno...*, s. 75.

²⁰ T. Dzik, *W czasach...*, s. 160-161; Tenże, *Sompolno...*, s. 76.

²¹ Na stanowisku zastąpił zmarłego 26 marca 1810 r. Ignacego Giżyckiego (ok. 1766 - 1810). Giżycki burmistrzem miasta był od 1796 r., w Księstwie Warszawskim nominację na burmistrza otrzymał 19 maja 1808 r. Zmarł w Dąbiu, źródło: AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego z lat [1772-1806] 1807-1813 [1814-1816, 1821, 1830] (dalej: RSiRMKW), sygn. 37, s. 21; APP/OK, ASCPRD, sygn. 2, nr aktu zgonu 125; J.S. Mujta, *Miasto...*, s. 65, 69.

²² AGAD, RSiRMKW, sygn. 38, s. 60; APP/OK, ASCPRD, sygn. 2, s. 63; sygn. 3, s. 29; sygn. 6, k. 8v; sygn. 8, s. 33.

²³ J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 65.

²⁴ APP/OK, AmD, sygn. 620, s. 11; sygn. 621, s. 13.

kwietnia 1820 r. funkcję burmistrza pełnił Michał Muszkiewicz (ok. 1772-1820). Zmarł w Dąbiu 12 kwietnia 1820 r.²⁵ W kwietniu i w pierwszych dniach maja 1820 r. pełniącym obowiązki burmistrza był Jacenty Juźwikiewicz vel Józwikiewicz (ok. 1790-1853). Urodził się w Rakowie w guberni mińskiej, następnie na stałe zamieszkał w Dąbiu, chociaż w latach 40. pełnił funkcję burmistrza Goszczyna. Był kawalerem. Zmarł w Dąbiu 6 lipca 1853 r.²⁶

W latach 1820-1831 burmistrzem miasta był Adam Grudziński. Urodził się we Włocławku w 1784 r. Tam też zgromadził majątek, który w 1820 r. składał się z domów, zabudowań i ogrodów o łącznej wartości 6000 zł polskich. Edukację ukończył w 1800 r., po czym wstąpił do wojska. Znał języki: polski, niemiecki i łacinę. Od 1811 r. pracował jako kontroler handlu. Nominację na burmistrza otrzymał 6 maja 1820 r. W administracji miejskiej pracował od 1810 r., od 1811 r. na stanowisku kontrolera handlu. Wcześniej służył w wojsku, do którego wstąpił w 1800 r. (po zakończeniu edukacji) i które opuścił w 1808 r. W 1828 r. na mocy decyzji z 15 czerwca został zawieszony w czynnościach za nieprawidłowości w służbie z prawem do pobierania ½ wynagrodzenia miesięcznego. Od tego momentu obowiązki burmistrza Dąbia w zastępstwie z prawem do pobierania ½ pensji wykonywał burmistrz Grzegorzewa Ignacy Zieleniewski. Taki stan rzeczy utrzymywał się na pewno w 1829 r. W 1831 r. w okresie styczeń-lipiec A. Grudziński pobierał 100% wynagrodzenia, natomiast sierpień-wrzesień ponownie ½. Drugą połowę pensji burmistrza otrzymywał w tych dwóch miesiącach ławnik Marcin Lewandowski. Wynika z tego, że na pewno burmistrzem miasta był do końca września 1831 r. Prywatnie był żonaty z Dorotą z domu Koprowska. Po odejściu ze stanowiska burmistrza Dąbia został burmistrzem miasta Aleksandrowa (Aleksandrów Łódzki). Zmarł przed październikiem 1844 r.²⁷

Po Grudzińskim burmistrzem miasta w latach 1831-1833 był Bartłomiej Guranowski (ok. 1776-1844), pochodzenia szlacheckiego. Urodził się w Izbicy (Izbica Kujawska), był synem Stanisława i Anny. Przez lata związany był z miastem Kowal na Kujawach. Tam w 1805 r. zawarł związek małżeński z Augustą (Augustyną) z domu Kosmowska²⁸. Tam też w latach 1806-1823 urodziło mu się 8 dzieci, z których dwoje zmarło w młodości. Ostatnie 9 dziecko urodziło mu się w Grabowie w 1827 r. Była to córka Benigna²⁹. Guranowski w latach 1808 – ok. 1823 był burmistrzem Kowala. Nominację na to stanowisko otrzymał 3 sierpnia 1808 r. W 1824 lub 1825 r. został burmistrzem Grabowa w obwodzie

²⁵ APP/OK, AmD, sygn. 623, s. 20; APP/OK, ASCPRD, sygn. 16, s. 35-36.

²⁶ APP/OK, AmD, sygn. 623, s. 20; APP/OK, ASCPRD, sygn. 49, s. 74; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1841*, Warszawa [b.d.w.], s. 254; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 65.

²⁷ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 71-73; sygn. 739, s. 391; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 109, 133-136; sygn. 420, s. 31-32; APP/OK, ASCPRD, sygn. 25, nr aktu ślubu 14; APTÓW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Włocławek, sygn. 78, nr aktu ślubu 73; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1834*, Warszawa [b.d.w.], s. 119.

²⁸ Augusta zmarła w Grabowie 30 maja 1828 r., źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APL), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Grabowie (dalej: ASCPRG), sygn. 15, nr aktu zgonu 28.

²⁹ W 1806 r. ur. się syn Ferdynand Michał (nr aktu 72), w 1808 r. córka Teofila Justyna (nr aktu 39), która zmarła w 1814 r. (nr aktu 7); w 1811 r. ur. się córka Antonina (nr aktu 11), w 1812 r. syn Ferdynand Henryk (nr aktu 47), w 1814 r. syn Jan Feliks (nr aktu 63), w 1816 r. syn Kazimierz (nr aktu 25), w 1818 r. córka Teofila (nr aktu 32), która zmarła w 1820 r. (nr aktu 60), w 1821 r. ur. się córka Joanna (nr aktu 87), w 1823 r. córka Anna Franciszka (nr aktu 90), źródło: APTÓW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kowal, sygn. 9, 12, 18, 24, 41-42, 46; APL, ASCPRG, sygn. 14, nr aktu ur. 105.

łączyckim³⁰. Na burmistrza Dąbia nominację otrzymał 21 września, natomiast zainstalowany na stanowisku został 10 października 1831 r.³¹ 17 maja 1832 r. za nadużycia w służbie został odsunięty od urzędu. Oficjalnie burmistrzem Dąbia był do czerwca 1832 r.³² W 1834 r. był poszukiwany za wykryte nadużycia jeszcze z czasów bycia burmistrzem Grabowa. Chodziło o „defekta” w kasie szkolnej na łączną kwotę ponad 485 zł polskich. Wydano za nim nawet list gończy. Według opisu był niski, miał twarz ściągłą, nos i brodę płaskie, włosy siwe, oczy szare. Zmarł we wsi Brzeziny 2 stycznia 1844 r.³³

Po B. Guranowskim burmistrzem Dąbia został Gedeon Goedel (27 marca 1791 – po 1854 r.). Urodził się w Głogowie na Śląsku. Był synem lekarza wojskowego Amadeusza i Elżbiety z domu Gaertner. Uczęszczał m.in. do kolegium pijarów w Łowiczu, które ukończył w 1808 r. Następnie od 1809 r. służył w wojsku Księstwa Warszawskiego w 14 Pułku Piechoty, brał udział w kampanii napoleońskiej, w wyprawie na Moskwę i w bitwie pod Lipskiem. Powrócił ranny. Od 1814 r. żonaty z Gertrudą z domu Trzcinańska. Z nią miał 9 dzieci. Po wojsku rozpoczął pracę w administracji. W 1815 r. został dozorcą konsumpcyjnym w Głownie, z początkiem 1817 r. ekspedytorem pocztowym w Łowiczu. W 1821 r. zdał wymagane prawem egzaminy uprawniające do zajmowania stanowiska burmistrza miasta. 12 maja 1822 r. został wpisany do ksiąg obywatelskich województwa mazowieckiego. Najpierw został burmistrzem Brzezin. 15 września 1823 r. objął stanowisko burmistrza Aleksandrowa (Aleksandrów Łódzki). W Aleksandrowie posiadał 2 domy z gruntem. Bardzo się zasłużył dla tego miasta. W 1826 r. brał udział w tłumieniu strajku czeladników w Zgierzu i Aleksandrowie. Poparł powstanie listopadowe za co odsunięto go od sprawowania urzędu. 27 czerwca 1832 r. otrzymał nominację na burmistrza Dąbia, którym był do 1840 r. Następnie był burmistrzem Tomaszowa Mazowieckiego (1840-1847). Emeryturę otrzymał w 1847 r.³⁴

W 1840 r. burmistrzem miasta został Serafin Szymański. Na pewno tę funkcję pełnił w czerwcu tego roku. Zarządzał miastem do 31 marca 1844 r.³⁵ Później, w latach 50., był burmistrzem Koła. Tam też zamieszkał z rodziną. Był ożeniony z Agnieszką z domu Wilkoszewską. Zmarł w Kole 26 sierpnia 1866 r. w wieku 69 lat jako obywatel tego miasta³⁶.

Następnym burmistrzem Dąbia był Adam Żychliński (ur. w 1799 lub 1800 r.). Na stanowisku zainstalowany został 1 kwietnia 1844 r. Funkcję pełnił do marca 1853 r.³⁷ Urodził się w Domaradzu w Galicji, był synem Jerzego i Salomei z domu Siarczyńskiej.

³⁰ AGAD, RSIRMKW, sygn. 37, s. 38; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1826*, Warszawa [b.d.w.], s. 318; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830*, Warszawa [b.d.w.], s. 361.

³¹ APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 135-136.

³² AGAD, KRSW, sygn. 739, s. 472; sygn. 740, s. 160.

³³ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Jakuba w Warszawie (Tarchomin), sygn. 18, nr aktu 1; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1844, nr 131, s. 411-412.

³⁴ AGAD, KRSW, sygn. 740, s. 160; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 205-206, 286-287, 343-344; APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 60, nr aktu ślubu 14; APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zgierzu, sygn. 56, nr aktu ślubu 54; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1827, nr 576, s. 205; „Kurier Warszawski” 1847, nr 181, s. 871; R. Kaczmarek, *Goedel Gedeon, Polski Słownik Biograficzny*; t. 8, s. 198; J.S. Mujta, *Miasto...*, s. 65.

³⁵ AGAD, KRSW, sygn. 740, s. 567; APP/OK, AmD, sygn. 203a, s. 1; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1841*, Warszawa [b.d.w.], s. 256; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1844*, Warszawa [b.d.w.], s. 343.

³⁶ APP/OK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Koło, sygn. 110, s. 105; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1854*, Warszawa 1854, s. 815.

³⁷ APP/OK, AmD, sygn. 203a, s. 1; sygn. 1023, s. 3-4; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 65.

W 1830 r. służył w wojsku polskim w stopniu podporucznika. W 1830 r. zawarł związek małżeński z Teodorą Łubieńską, córką adwokata sądu apelacyjnego Królestwa Polskiego. Przed przybyciem do Dąbia od 1840 r. był burmistrzem Koła. Zmarł w Szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie 28 sierpnia 1856 r. Był wyznania ewangelicko-reformowanego, natomiast żona była katoliczką. Do śmierci był stałym mieszkańcem Dąbia³⁸.

W latach 1853-1856 funkcję burmistrza Dąbia sprawował Jan Długoszewski, syn Józefa. Najpierw 17 sierpnia 1853 r. został zainstalowany jako zastępca burmistrza³⁹. Przed skierowaniem do Dąbia od 1840 r. był burmistrzem w mieście Grocholice w powiecie piotrkowskim. Po zakończeniu pracy w Dąbiu był burmistrzem w Nowym Dworze a stamtąd za uchybienia w służbie w końcu 1858 r. został przeniesiony na takie samo stanowisko do Goszczyzna w powiecie warszawskim. Był żonaty z Konstancją z Krywoldów córką Franciszka i Marianny. Konstancja zmarła 4 maja 1854 r. w Dąbiu. Pozostawiła męża oraz dzieci: córkę Walerię zamężną Skulimowską, synów Antoniego, Ludwika, i córki Marię, Leopoldę i Józefę⁴⁰.

Kolejnym burmistrzem Dąbia w badanym okresie był Adrian Lipski (ur. w 1824 r.). Urząd otrzymał 9 grudnia 1856 r. i sprawował go do sierpnia 1861 r. Był żonaty z Amelią z domu Kruszewską. W Dąbiu urodziło mu się dwoje dzieci, w 1857 r. córka Włodzimierza Waleria, a w 1859 r. syn Bronisław Mamert⁴¹. Po zakończeniu służby w Dąbiu został pomocnikiem naczelnika powiatu łęczyckiego do spraw spisu wojskowego. Funkcję tę pełnił do końca analizowanego okresu⁴².

Ostatnim burmistrzem miasta w badanym okresie był Piotr Jedyński (na pewno burmistrzem był jeszcze w październiku 1867 r.). Urodził się w Dąbiu 27 czerwca 1824 r. Był wyznania katolickiego, synem Marcina, szewca, utrzymującego się także z rolnictwa oraz Józefy z Gąsiorkiewiczów. Był ożeniony z Anną Polakowską. Ślub odbył się w Dąbiu 10 lutego 1847 r. Na przełomie lat 50. i 60. sprawował funkcję wójta gminy Bierzwienna w okręgu łęczyckim. Burmistrzem Dąbia został od 1 września 1861 r. Otrzymał pracę w administracji publicznej mimo że w 1847 r. został umieszczony na liście poszukiwanych zbiegłych spisowych (poborowych), czym bez wątpienia naraził się władzom administracyjnym (wojskowym). Dzięki temu wiemy, że był niski „wzrostu miernego”, był blondynem, miał oczy niebieskie, twarz pociągłą, nos pociągły, brodę okrągłą⁴³.

³⁸ APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Jana Chrzciciela w Warszawie, sygn. 5, nr aktu ślubu 127; APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie, sygn. 29, nr aktu zgonu 1930; APW, Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-reformowanej w Warszawie, sygn. 17, nr aktu zgonu 39; APP/OK, ASCPRD, sygn. 51, nr aktu ślubu 3; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1841*, Warszawa [b.d.w.], s. 292; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1843*, Warszawa [b.d.w.], s. 368; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1844*, Warszawa [b.d.w.], s. 371.

³⁹ APP/OK, AmD, sygn. 203a, s. 50-51, 54.

⁴⁰ APŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Grocholicach, sygn. 34, nr aktu ur. 95; APP/OK, ASCPRD, sygn. 50, nr aktu zgonu 37; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1858*, s. 685; „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego”, 1859, nr 7, s. 42; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1841*, Warszawa [b.d.w.], s. 294; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1846*, Warszawa [b.d.w.], s. 361; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1850*, Warszawa [b.d.w.], s. 709.

⁴¹ AGAD, KRSW, sygn. 742, s. 558; APP/OK, AmD, sygn. 1023, s. 3-4; APP/OK, ASCPRD, sygn. 53, nr aktu ur. 71; sygn. 55, nr aktu ur. 49; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 65.

⁴² *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1862*, Warszawa [b.d.w.], s. 448; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1866*, Warszawa [b.d.w.], s. 611.

⁴³ AGAD, KRSW, sygn. 743, s. 202; APP/OK, AmD, sygn. 1032, k. nłb.; APP/OK, ASCPRD, sygn. 19, nr aktu ur. 115; sygn. 43, nr aktu ślubu 10, sygn. 61, nr aktu ur. 19; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1862*, s. 449; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1866*, s. 612; „Gazeta

W badanym okresie z budżetu miasta opłacano także inne osoby. W latach 1821-1823 oprócz burmistrza i kasjera – ławnika, miasto zatrudniało sługę miejskiego i stróża nocnego. W tym czasie sługą miejskim był Wojciech Ratka, a stróżem nocnym Michał Gąsiorkiewicz. Wcześniej (w latach 1817-1818) sługą miejskim był Józef Kochanowski, po nim Andrzej Szczepański. W budżecie (etacie) na lata 1827-1832 zaplanowano zatrudnienie: burmistrza, kasjera, pisarza, policjanta, stróża nocnego a także chirurga miejskiego i akuszerki. W 1827 r. stróżem nocnym był Kazimierz Wiśniewski, chirurgiem Fryderyk Scholtz, a akuszerką Franciszka Stamirowska vel Stamirowska, z którą kontrakt podpisano 1 kwietnia 1827 r.⁴⁴ W budżecie na lata 1829-1834 pojawił się koszt wynagrodzenia dla drugiego policjanta. W 1829 r. policjantami byli Paweł Dębiński i Tomasz Subieński, a stróżem nocnym Mateusz Widawski (M. Widawski stróżem był już wcześniej). W 1832 r. z kasy miejskiej opłacano: burmistrza, kasjera, pisarza, 2 policjantów, stróża nocnego i chirurga. W tym roku policjantami byli: Paweł Dębiński i Ignacy Ostenfeld. W lipcu 1833 r. policjanta Pawła Dębińskiego zastąpił Marcin Sędkiewicz, a drugim nadal był Ignacy Ostenfeld. Stróżem nocnym był Stefan Stanisławski. W 1835 r. w magistracie zaczęto zatrudniać drugiego stróża nocnego⁴⁵.

Na początku lat 50. burmistrz miasta czynił starania o powiększenie składu magistratu o dodatkowe stanowisko kancelisty (pracownika kancelaryjnego). Motywowano to ciągłym wzrostem obowiązków, z których realizacją burmistrz i sekretarz mieli już duże problemy. Twierdzono, że sekretarz jest jednocześnie pracownikiem kancelaryjnym, referendarzem i archiwistą. Władze Królestwa nie uwzględniły jednak tego wniosku. Z kolei w latach 50. wstawiono na listę płac posłańca roznoszącego korespondencję. Wcześniej był on utrzymywany ze składek mieszkańców, ale środki na jego utrzymanie rozliczano poza budżetem. W omawianym czasie postanowiono, że pieniądze te będą częścią budżetu miasta. W 1853 r. obok M. Sędkiewicza policjantem był Szymon Kaftan (były żołnierz). W 1857 r. policjantami byli M. Sędkiewicz i Filip Kałuszko, a stróżami nocnymi Jan Myller i Andrzej Stasiak. M. Sędkiewicz policjantem był do końca omawianego okresu, natomiast F. Kałuszko do swojej śmierci. Z 1 stycznia 1866 r. zastąpił go Jan Boniecki vel Baniecki. Od 1 stycznia 1866 r. jednym ze stróżów nocnym został Szymon Majkowski⁴⁶. W latach 1859-1861 z kasy miejskiej opłacano (oprócz burmistrza, kasjera i sekretarza) 2 policjantów, 2 stróżów nocnych i posłańca⁴⁷. Taki stan rzecz utrzymał się do końca badanego okresu⁴⁸.

Drugą osobą w mieście był kasjer miejski, którego zadania wykonywał jeden z ławników. W Dąbiu w badanym okresie było tylko dwóch kasjerów. Pierwszy to Michał Tydelski, który tę funkcję pełnił już w okresie Księstwa Warszawskiego⁴⁹. W Królestwie

Rządowa Królestwa Polskiego”, 1859, nr 109 z 7(19) V, s. 838; „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej”, 1865, nr 36 z 28 VIII (9 IX), s. 734; 1866, nr 29 z 9 (21) VII, s. 784.

⁴⁴ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 13v-14; 71-73, 118v-119, 350, 409-410; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 68; sygn. 620, s. 11; sygn. 621, s. 13; sygn. 623, s. 22; J.S. Mujta, *Miasto...*, s. 62.

⁴⁵ AGAD, KRSW, sygn. 739, s. 25, 170-171; sygn. 740, s. 46-48, 280; APP/OK, AmD, sygn. 82, s. 17.

⁴⁶ AGAD, KRSW, sygn. 741, s. 131; sygn. 742, s. 140, 143-144, 277, 290, 399, 435; APP/OK, AmD, sygn. 1023, s. 29; sygn. 1032, k. nlb.

⁴⁷ AGAD, KRSW, sygn. 742, s. 435.

⁴⁸ AGAD, KRSW, sygn. 743., s. 54.

⁴⁹ Przez pewien czas był skonfliktowany z burmistrzem S. Dusse, który czynił starania o pozbawienie go obowiązków kasjera miejskiego i przekazania ich jemu jako burmistrzowi miasta. Ostatecznie władze Księstwa nie wyraziły na to zgody i M. Tydelski utrzymał stanowisko, szerzej zob. AGAD, KRSW, sygn. 737, s. 3, 5, 12, 15.

oficjalną nominację rządową otrzymał 6 maja 1820 r. Na stanowisku pracował do połowy lutego 1832 r. M. Tydelski był znanym i bogatym obywatelem miasta. Już w 1820 r. posiadał tam dom, grunt orny oraz ogrody o łącznej wartości 10 000 zł polskich. Prowadził w Dąbiu działalność gospodarczą, figurował wśród osób płacących czynsz za grunty miejskie, płacił też czynsz za dzierżawę wieczystą z jednego placu miejskiego, był wymieniany wśród kupców płacących podatek (kanon) od drobnego handlu oraz od handlu suknem. Ponadto płacił podatki z szynku solą, był też wśród 4 piwowarów i gorzelników działających w latach 20. w mieście⁵⁰.

M. Tydelski urodził się w Barcinie w Prusach, około 1774 r. Był ewangelikiem i był dwukrotnie żonaty. Pierwsza żona Anna Krystyna zmarła w wieku 32 lat 28 września 1812 r. Jeszcze w tym samym roku, dokładnie 16 listopada, zawarł związek małżeński z panną Dorotą Barbarą Tetzlaf. Z tego związku w Dąbiu rodziły się dzieci m.in.: córka Karolina (1813 r.), córka Bogusława (1815 r.), syn Jan Gottlieb (1817r.)⁵¹, syn Karol Adolf (1819 r.), córka Lowiza (1826 r.), syn Gebhard (1829 r.)⁵². M. Tydelski zmarł w Dąbiu 31 maja 1842 r. W akcie zgonu stwierdzono, że pozostawił po sobie żonę oraz łącznie 9 dzieci⁵³.

Następnym kasjerem – ławnikiem miejskim w Dąbiu był obywatel miasta Rafał Szperling, który wcześniej pełnił funkcję pisarza, sekretarza miasta. Był cały czas ławnikiem. Stanowisko przejął 15 lutego 1832 r., zaraz po M. Tydelskim. Nominację urzędową otrzymał 16 lutego (lub marca) tego roku. Urodził się w Dąbiu 24 października 1804 r., był synem Wacława i Franciszki. Urodził się w rodzinie katolickiej. Ukończył szkołę elementarną w Dąbiu (4 klasy). Służbę urzędniczą rozpoczął w marcu 1820 r. jako aplikant w magistracie miasta. W 1832 r. posiadał w mieście kamienicę oraz ¼ włóki ziemi. Od 1 stycznia 1827 r. pracował jako ławnik został także etatowym sekretarzem miejskim⁵⁴. Funkcję kasjera miejskiego pełnił na pewno do 1868 r.⁵⁵ R. Szperling był żonaty z Małgorzatą z Brzozowskich i miał z nią kilkoro dzieci⁵⁶.

Wynagrodzenie pisarza miejskiego, którego funkcję pełnił II ławnik, pojawiło się w budżecie miasta dopiero na lata 1827-1832. Starania w zakresie powołania pisarza

⁵⁰ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 395-396, 401vv, 402v, 403v; sygn. 740, s. 162; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 133-134.

⁵¹ Syn Michała – Jan Bogumił (Gottlieb) był duchownym protestanckim. W latach 1839-1842 studiował teologię w Dorpacie. W 1843 r., po uzyskaniu święceń, był wikariuszem w Płocku, następnie w latach 1843-1844 administrował parafię w Łomży. Na początku 1844 r. został pastorem Parafii Ewangelicko-Augsburskiej we Włocławku. Jednocześnie administrował bez etatową parafią w Nieszawie, w latach 1845-1852 administrował też filialem w Kowalu. Pastorem we Włocławku był do końca życia. Zmarł tam 25 marca 1868 r., źródło: T. Dziki, *Tydelski Jan Bogumił*, [w:] *Włocławski Słownik Biograficzny*, t., II, red. S. Kunikowski, Włocławek 2005, s. 187-188.

⁵² APP/OK, ASCPRD, sygn. 5, s. 85, 104-105; sygn. 6, k. 33; sygn. 9, s. 63; sygn. 12, s. 64-65; sygn. 14, s. 90-91; APP/OK, Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko – Augsburskiej Dąbie (powiat kolski) (dalej: ASCPEAD), sygn. 3, nr aktu ur. 26; sygn. 7, nr aktu ur. 47.

⁵³ APP/OK, ASCPEAD, sygn. 20, nr aktu zgonu 41.

⁵⁴ AGAD, KRSW, sygn. 740, s. 162; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 115, 191-192, 355-356.

⁵⁵ APP/OK, AmD, sygn. 1032, k. nlb.; J.S. Mujta, *Miasto...*, s. 69.

⁵⁶ Z tego związku rodziły się dzieci, m.in.: syn German Tomasz (1833 r.), córka Franciszka (1834 r.), syn Franciszek Rafał (1839 r.), syn Józef Kazimierz (1841 r.), córka Marianna (1844 r.), córka Teodora Emilia (1846 r.), córka Florentyna Emilia (1848 r.), syn Hipolit Stanisław (1850 r.), syn Andrzej (ur. 1852 r.), źródło: APP/OK, ASCPRD, sygn. 29, nr aktu ur. 1; sygn. 30, nr aktu ur. 23; sygn. 35, nr aktu ur. 74; sygn. 37, nr aktu ur. 22; sygn. 40, nr aktu ur. 38; sygn. 42, nr aktu ur. 56; sygn. 44, nr aktu ur. 42; sygn. 46, nr aktu ur. 47; sygn. 48, nr aktu ur. 21.

podjęto już w 1820 r., kiedy II ławnikiem był Wincenty Grabowski, ale pozycja wydatków na ten cel w projekcie budżetu na lata 1821-1823 została wykreślona. Komisja rządowa stwierdziła, że pisarz był wówczas w mieście niepotrzebny. Dopiero powstanie i rozwój osady sukienniczej i tym samym szybki wzrost liczby obowiązków sprawiły, że władze Królestwa przyznały to stanowisko miastu⁵⁷.

Pierwszym pisarzem miejskim został II ławnik Rafał Szperling, którego sylwetkę wyżej przedstawiono. Funkcję tę pełnił do połowy lutego 1832 r. Na stanowisku zastąpił go najpierw na krótko w zastępstwie ławnik Marcin Lewandowski (rolnik i obywatel miasta), następnie od marca 1832 r. Wojciech Szydłowski, który wcześniej pracował jako kancelista (pracownik kancelaryjny) w Zgierzu⁵⁸. W latach 40. i 50. sekretarzem – ławnikiem był Feliks Czaplinski (na pewno sekretarzem miejskim był w 1847 r.), natomiast w ostatnich latach analizowanego okresu sekretarzem był Juliusz Tronowski, ożeniony z Florentyną z domu Juraczyńską⁵⁹.

Z kasy miejskiej pokrywano częściowo także wynagrodzenie m.in. dla adiunktów – dozorców miast, później pomocników naczelników powiatów. Urząd adiunkta – dozorca miast przy władzach obwodowych ustanowiono w 1821 r. Od początku przewidziano, że te etaty w części będą utrzymywane z budżetów miast istniejących w danym obwodzie, później powiecie dla pomocników naczelników⁶⁰.

FINANSE MIEJSKIE

DOCHODY

Na początku omawianego okresu budżet miasta po stronie przychodów dzielił się na działy: dochody stałe, dzierżawy czasowe i dochody niestałe. Z kolei rozchody dzieliły się na działy: pensje, budowle i reperacje, materiały oraz ekstraordynaryjne. W latach 20. zmieniono strukturę wydatków, które dzieliły się na działy: pensje i materiały piśmienne, na podatki, prowizje, na budowle i reperacje, na najem lokali, na zwrócenie kapitałów, do dyspozycji komisji rządowej oraz na nieprzewidziane wydatki. Natomiast dochody dzielono na dwa duże działy: dochody stałe i dochody niestałe. W latach 50. i 60. wydatki dzielono na działy: pensje i materiały, na opłaty podatków, na długi, na różne wydatki, do dyspozycji rządu⁶¹.

W latach 1815-1818 dochody stałe w budżecie miasta (dzierżawy wieczyste i czynsze z 9 placów) stanowiły 13% ogółu przychodów, dzierżawy czasowe (podatek od 16 nieruchomości) prawie 20%, natomiast dochody niestałe (zysk z propinacji i podatek od osób prowadzących działalność gospodarczą) prawie 67%. Bardzo ważną rolę w przychodach odgrywał zysk z propinacji, który wówczas szacowano na kwotę 767,13 zł polskich (około 51% ogółu przychodów)⁶².

⁵⁷ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 13v-14, 20v, 27, 339; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 29-30.

⁵⁸ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 339, 409v; sygn. 739, s. 393-394; sygn. 740, s. 162; APP/OK, AmD, sygn. 158, s. 135-136, 191-192, 205-206.

⁵⁹ APP/OK, AmD, sygn. 1023, s. 29; sygn. 1032, k. nlb.; APP/OK, ASCPRD, sygn. 43, nr aktu ślubu 10; sygn. 61, nr aktu ur. 3.

⁶⁰ T. Dzik, *Sompolno...*, s. 81.

⁶¹ AGAD, KRSW, sygn. 737, s. 243-251; sygn. 738, s. 27; sygn. 742, s. 556, 558.

⁶² AGAD, KRSW, sygn. 737, s. 244-248.

W latach 1827-1832 dochody stałe (czynsze doczesne i dzierżawy czasowe) stanowiły już ponad 63% ogółu przychodów. Niewątpliwie bardzo duży wzrost udziału tych dochodów w stosunku porównawczym z początkiem badanego okresu miał związek z rozwojem osady sukienniczej, a co za tym idzie ze wzrostem liczby nieruchomości, z których czerpano opłaty. W 1827 r. wykazano 30 czynszowników – płatników „z ról miejskich” i 7 czynszowników z placów miejskich (w 1829 r. czynszowników płacących podatek z placów wykazano już 17, a w 1835 r. 22). Ponadto wykazano 2 czynszowników z „łak miejskich” i z 5 wiatraków. W dzierżawach czasowych nowymi dochodami (od 1826 r.) były: podatek mostowy (myto) na rzece Ner (1211 zł polskich), dochód ze szlachtuza (ubojni miejskiej) – 706 zł polskich, i z 2 sklepów przy ratuszu. Duże znaczenie w dzierżawach czasowych miał dochód z zyskownego (około 26% ogółu przychodów rocznych). Wykazano też dochody czasowe m.in. z dzierżaw jatek rzeźniczych i piekarskich, cegielni, miar i wag. Wśród dochodów niestałych ważną rolę odgrywało konsensowe od 15 szynkarzy trunków (ponad 17% ogółu dochodów). Wykazano w tym okresie także dochody od 20 kupców towarów łokciowych, 12 szynkarzy soli, od 1 oberżysty, 4 piwowarów i gorzelników, i od młynarza. Wykazano też dochody nieprzewidziane, które stanowiły ponad 12% ogółu dochodów kasy miejskiej. Wśród nich były dochody z kar policyjnych. Mogło chodzić o różne sprawy, na przykład w 1821 r. kary policyjne zostały nałożone przez burmistrza na Gabriela Jedyńskiego i Annę Kabaczyńską za „kłótnię i niespokojność w domu”, a na Szlamę Falkowicza „za nieczystość przy mieszkaniu jego”⁶³.

W budżecie na lata 1841-1843 ważną rolę także odgrywały czynsze wieczyste (ponad 8% dochodów). Składały się na nie opłaty z ziemi od 32 czynszowników i z placów miejskich od 22 czynszowników. Warto dodać, że w następnych latach liczba osób płacących czynsz z placów wzrosła do 44 (1846-1847), a na początku lat 50. do 57. W dzierżawach czasowych najważniejszym było myto z mostu (ponad 16% ogółu dochodów). Ważną rolę, jak corocznie, odgrywał zysk z propinacji, z ogrodów w nowej osadzie. Pobierano także opłaty m.in. z podatku jarmarcznego, z 5 jatek rzeźniczych, i 5 jatek piekarskich, z dzierżawy szlachtuza. W dziale dochodów niestałych istotne miejsce zajmował dochód z konsensowego od szynkarzy trunków (ponad 14% dochodów rocznych), i od handlarzy oraz „procederystów” (prawie 18% ogółu dochodów miejskich w roku). Jeszcze przed 1841 r. po stronie wpływów pojawiła się składka od mieszkańców „na opalenie 6 latarni rewerberowych”⁶⁴.

W budżecie (etacie) na lata 1850-1852 dochody stałe stanowiły ponad 15% ogółu dochodów. Składały się na nie czynsze od 32 osób płacących z kawałków gruntów, a także od aż 57 osób płacących z placów miejskich (w latach 1853-1855 wykazano już 60 osób płacących dzierżawę z placów miejskich). Z kolei dzierżawy czasowe stanowiły około 51% ogółu dochodów. Najwięcej przynosiło myto z mostu na rzece Ner, a także zysk z propinacji. Od lat pobierano m.in. podatek z gruntu zwany Przymiarka, z jarmarcznego, z jatek rzeźniczych i piekarskich, czy z dzierżawy szlachtuza. W dochodach niestałych ważną rolę odgrywały zyski z konsensowego od szynkarzy trunków krajowych (ponad 14% dochodów), z kanonu od osób prowadzących w mieście działalność gospodarczą (ponad 14% dochodów). W etacie, tak jak w poprzednich, uwzględniono również składkę od mieszkańców na opalenie latarni rewerberowych⁶⁵.

⁶³ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 114, 338-339v, 348-348v.; sygn. 739, s. 23v., 279.

⁶⁴ AGAD, KRSW, sygn. 740, s. 279, 555; sygn. 741, s. 238, 498.

⁶⁵ AGAD, KRSW, sygn. 741, s. 497; sygn. 742, s. 126.

W latach 1862-1866 nadal na dochody stałe składały się czynsze i wpłaty z dzierżaw wieczystych i czasowych. Wśród płatników czynszu wymieniono 32 osoby płacące czynsz z kawałków ziemi i 61 osób opłacających czynsz z placów miejskich. Stanowiło to od nieco ponad 14% łącznych dochodów w 1862 r. do ponad 10% w 1866 r. Wśród dzierżaw czasowych nie nastąpiły zmiany. Wciąż ważną rolę odgrywała opłata mostowa, z której dochód w tych latach wzrósł z ponad 290 do 375 rubli. Ponadto, podobnie jak we wcześniejszych budżetach, wykazywano dochód z czasowych dzierżaw: gruntu Przymiarka, z jarmarcznego, z zyskowego, z miar i wag, z jatek, z rybołówstwa, z polowania i z ubojni miejskiej. Ogólnie w latach 1865-1866 dochody stałe stanowiły ponad 59% ogółu dochodów kasy miejskiej. W dochodach niestałych najważniejszymi były: konsensowe od szynkarzy trunków, które w latach 1862-1866 zmalało z 202,50 do 189 rubli oraz opłaty kanonu od prowadzących działalność gospodarczą w mieście, które w latach 1862-1866 z kolei wzrosły z ponad 187 do ponad 275 rubli. Wśród dochodów niestałych uwzględniano w tym czasie również składki od mieszkańców na utrzymanie latarni rewerberowych, a także na płacę dla posłańca⁶⁶.

WYDATKI

Po stronie wydatków przez cały omawiany okres dominowały koszty związane z wynagrodzeniami, chociaż należy podkreślić, że z czasem ich udział w ogólnej wielkości kosztów malał. W budżecie (etacie) na lata 1815-1818 stanowiły one 73% ogółu wydatków. Sporo wydawano również na materiały biurowe, związane z utrzymaniem magistratu (ponad 16% ogółu wydatków)⁶⁷. W latach 1827-1832 w budżecie po stronie wydatków nadal dominowały koszty wynagrodzeń (stanowiły ponad 43% ogółu wydatków). Na drugim miejscu były pieniądze zabezpieczone „do dyspozycji” komisji rządowej (około 38% ogółu wydatków). W kosztach pojawiła się też dziesięcina na rzecz parafii „z ról rządowych na osadę sukienniczą zamienionych”. Opłacano także inne podatki (m.in. składki ogniowe), a także m.in. składkę na adiunkta – dozorcę miast, na czyszczenie Rynku (zamiatanie, wywóz gnoju)⁶⁸.

W budżecie na lata 1841-1843 wydatki na wynagrodzenia pracowników magistratu stanowiły prawie 39% ogółu wydatków. Na drugim miejscu były środki zabezpieczone do dyspozycji komisji rządowej (ponad 27%). Jeżeli chodzi o wynagrodzenia to miasta partycipowały w kosztach utrzymania adiunkta – dozorcę miast, pomocnika rachmistrza przy rządzie gubernialnym, a także utrzymania urzędników sekcji miast przy komisji rządowej i Najwyższej Izby Obrachunkowej. Pewne środki zabezpieczano na częściowe pokrycie pensji emerytalnych. W tytule wydatków „pensje i materiały” uwzględniono też koszty utrzymania dwóch szkół: katolickiej i ewangelickiej (zapewne wynagrodzenie dla nauczycieli). W 1846 r. przy projektowaniu etatu na następne lata uwzględniono koszty na utrzymanie trzeciej szkoły: Szkoły Rzemieślniczo-Niedzielnej (szkoła mogła działać w mieście już od około 1834 r.). Opłacano również kominiarza (wymagały tego odrębne przepisy prawne). Płacono na utrzymanie gubernialnej służby zdrowia, Kościołowi wspomnianą już dziesięcinę z gruntów przeznaczonych na osadę sukienniczą⁶⁹.

⁶⁶ AGAD, KRSW, sygn. 742, s. 554-555, 561-562; sygn. 743, s. 53.

⁶⁷ AGAD, KRSW, sygn. 737, s. 248-251.

⁶⁸ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 339-340, 350.

⁶⁹ AGAD, KRSW, sygn. 740, s. 556-557; sygn. 741, s. 239.

W etacie na lata 1850-1852 na płace dla pracowników magistratu Dąbia przeznaczano ponad 38% łącznych dochodów kasy miejskiej. Inne elementy wydatków były podobne jak w budżetach wcześniejszych. Opłacano m.in. składkę na pomocnika naczelnika powiatu, urzędników izby obrachunkowej, część pensji emerytalnych, płacono parafii dziesięcinę z gruntów, na utrzymanie 3 szkół (katolicka, ewangelicka, rzemieślniczo-nie-dzielna), uwzględniono wydatki na służbę zdrowia, na szpital gubernialny, na czyszczenie bruków, na Instytut Głuchoniemych, na utrzymanie bruków miejskich. Nadal ważną rolę po stronie wydatków stanowiła kwota zabezpieczona do dyspozycji rządu (ponad 27% ogólnych wydatków rocznych)⁷⁰.

W 1862 r. łączne koszty płacowe wyniosły ponad 52% ogółu wydatków. W latach 1862-1866 wśród kosztów związanych z wynagrodzeniami wymieniono m.in. składkę na służbę leśną w komisji rządowej, i na geometrę – rysownika. Oczywiście nadal partycypowano w pokryciu kosztów na wynagrodzenie pomocnika naczelnika powiatu, na izbę obrachunkową, na sekcję miast przy komisji rządowej, na rachmistrzów w rządzie gubernialnym, na część pensji emerytalnej byłego burmistrza. Wśród wydatków miejskich w końcu badanego okresu wymieniano m.in.: podatki (dziesięcina dla parafii, spłata pożyczek), wydatki różne (utrzymanie 3 szkół, latarni, czyszczenie bruków, czyszczenie kominów, na szpital gubernialny, na Instytut Głuchoniemych, a także m.in. niewielką kwotę na grzebanie zmarłych ubogich). Wciąż ważną rolę w budżetach miasta po stronie wydatków stanowiły kwoty do dyspozycji rządu. W latach 1863-1865 była to kwota ponad 268 rubli (15% ogólnych wydatków), z kolei w latach 1866-1867 prawie 561 rubli (ponad 26% ogółu rocznych wydatków budżetowych)⁷¹.

MAJĄTEK MIEJSKI

Ważną własnością miasta był ratusz miejski murowany, który wybudowano w latach 1824-1826. W budżecie (etacie) miasta na lata 1821-1826 wymieniono wydatki na najem lokali na ratusz oraz szkołę elementarną. W latach 20. lokal na ratusz wynajmowano od Jana Tetzlaff⁷². W 1826 r. stwierdzono, że z uwagi na „wystawienie” nowego ratusza wydatek na najem lokalu był zbędny i dlatego nie został uwzględniony, także w następnych budżetach. Budynek ratusza był długi na 22 łokcie, szeroki na 25 i wysoki na 12 łokci. Był to budynek podpiwniczony, jednopiętrowy o 8 oknach od Rynku, pobudowany z cegły palonej, kryty dachówką – karpiówką, ogrzewany 7 piecami kaflowymi. W 1864 r. przy ratuszu istniał ogród owocowy. W tym roku nieruchomość łącznie liczyła 3486 sążni i 33 stopy. W samym budynku mieściły się pomieszczenia kancelaryjne magistratu, kasy miejskiej oraz mieszkanie burmistrza. W skład nieruchomości wchodziły: murowane kloaki, stajnia murowana, murowana szopa na skład narzędzi przeciwpożarowych (ogniowych), drewniany budynek gospodarczy „pod gontami”, i parkany. W 1864 r. wartość nieruchomości wyceniano na kwotę 1960 rubli⁷³. Od 1826 r. przez jakiś czas w ratuszu funkcjonowały 2 sklepy. Nie działały do końca omawianego okresu. Ostatni raz dochody z nich wykazano w budżecie na lata 1835-1840. W tym okresie musiały upaść⁷⁴.

⁷⁰ AGAD, KRSW, sygn. 741, s. 499-500.

⁷¹ AGAD, KRSW, sygn. 742, s. 556-558, 562, 624; sygn. 743, s. 54-55.

⁷² AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 27, 120v-121; J.S. Mujta, *Miasto...*, s. 33.

⁷³ AGAD, KRSW, sygn. 524k, ; sygn. 738, s. 340, 350, 432v; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 33.

⁷⁴ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 338v, 340, 348, 433v-434; sygn. 740, s. 279; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 34.

Jakiś czas własnością miasta była cegielnia, której budowniczym był Marcin Lewandowski, obywatel miasta. Według J. S. Mujty została pobudowana już w 1821 r. W budżecie z tego roku wykazano wydatki rządowe na budowę cegielni. Natomiast zyski z jej dzierżawy wpisano dopiero w 1826 r. do etatu na lata 1827-1832. Zaznaczono, że jest to nowy dochód⁷⁵. Cegielnia istniała krótko, zdaniem J. S. Mujty zakończyła działalność w 1836 r.⁷⁶ Zyski z dzierżawy czasowej cegielni uwzględniono w budżecie miasta na lata 1835-1840. Pozycji tej nie było już w budżecie na lata 1841-1843⁷⁷.

Następnym ważnym obiektem miejskim był szlachtuz (ubojnia zwierząt). Potrzebę budowy w mieście szlachtuza Namiestnik Królestwa Polskiego oficjalnie uznał już w lipcu 1820 r. W sierpniu 1821 r. ustalono lokalizację inwestycji i koszty budowy, które wówczas oszacowano na kwotę 2527,20 zł polskich. Niestety z uwagi na problemy ze zgromadzeniem środków finansowych sprawę odroczone w czasie. Budynek pobudowano w 1825 r. W 1827 r. w budżecie zapisano po raz pierwszy dochody z dzierżawy szlachtuza. W tym roku dochód z dzierżawy obiektu wyniósł 806 zł polskich, co stanowiło około 10% ogółu dochodów kasy miejskiej. W 1864 r. był to budynek drewniany, pod gontami o wartości 300 rubli⁷⁸.

W 1824 r. miasto pobudowało 5 jatek rzeźniczych i 5 piekarskich. Były to budowle drewniane, pobudowane z „bali rżniętych” pod gontami o wielkości: długość 22,7, szerokość 15 i wysokość 4 i ½ łokci. Po raz pierwszy dochody z ich dzierżawy czasowej wykazano w budżecie na 1827 r.⁷⁹ Własnością miasta był też domek nad rzeką Ner, tak zwana celbuda, która służyła do pobierania podatku (myta) od korzystających z przeprawy mostowej. W 1864 r. jego wartość szacowano na kwotę 30 rubli. Był to budynek drewniany pod gontami, który został pobudowany w 1828 r.⁸⁰

Miasto Dąbie było właścicielem wielu nieruchomości rolnych i placów miejskich. W analizowanym okresie, z uwagi m.in. na powstanie i rozwój osady sukienniczej, liczba tych nieruchomości systematycznie rosła, a ich dzierżawa przynosiła miastu zyski. W 1827 r. odrębnych działek rolnych i placów wykazywano 44-45. W 1828 r. przybyło 10 placów miejskich zabudowanych. W 1831 r. było to 58 tego typu nieruchomości, z kolei w 1833 r. 61⁸¹. W 1864 r. osad fabrycznych, rzemieślniczych, posesji miejskich, placów miejskich, działek gruntów rolnych, które stanowiły własność miasta łącznie wykazano 102⁸².

PODSUMOWANIE

W latach 1815-1866 r. Dąbie administracyjnie związane było z Łęczycą (obwód, powiat) i Warszawą (województwo mazowieckie, gubernia mazowiecka, gubernia warszawska). Od 1867 r. zaczęło przynależeć do powiatu kolskiego i nowej guberni

⁷⁵ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 136v-137, 338v-339, 348, 432; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 34.

⁷⁶ Szerzej zob. także m.in. nazwiska dzierżawców obiektu: J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 34-35.

⁷⁷ AGAD, KRSW, sygn. 740, s. 279, 555.

⁷⁸ AGAD, KRSW, sygn. 524k, s. 3-4; sygn. 738, s. 203, 338v., 348; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 35.

⁷⁹ AGAD, KRSW, sygn. 524k, s. 3-4; sygn. 738, s. 338v, 432v.; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 35.

⁸⁰ AGAD, KRSW, sygn. 524k, s. 3-4; J. S. Mujta, *Miasto...*, s. 36.

⁸¹ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 432v-434; sygn. 739, s. 105-110, 429-432; sygn. 740, s. 89-94.

⁸² AGAD, KRSW, sygn. 524k, s. 5-125.

kaliskiej. Miasto rozwijało się w średnim tempie pod względem demograficznym i przestrzennym. Przez cały okres liczba ludności, z wahaniami spowodowanymi m.in. epidemiami cholery, wzrosła o 157%, natomiast liczba ulic tylko o 2.

W ciągu 52 lat miastem zarządzali burmistrzowie, którzy pochodzili z nominacji rządowych, byli przedstawicielami władzy państwowej w miejscu urzędowania. W analizowanym okresie, w odróżnieniu od wielu innych miast, w Dąbiu oddzielono funkcję burmistrza od kasjera miejskiego. W tym czasie wykazano 2 kasjerów. Od 1827 r. w magistracie pracował również pisarz – sekretarz miejski. Obie funkcje sprawowali ławnicy miejscy. Zatrudniano również policjantów, stróżów nocnych, posłańca i okresowo chirurga miejskiego i akuszerkę.

Pod względem handlowym miasto rozwijało się do lat 50. XIX w. W 1821 r. potencjalne zyski z dochodu jarmarcznego oszacowano na 143 zł polskich rocznie, w 1827 r. już na 204 zł polskich, w 1829 r. na nieco mniejszą kwotę bo ponad 196 zł polskich, ale w 1835 r. już na 220 zł polskich, w 1841 r. na ponad 303 zł polskich, w 1844 r. na 50,62 i ½ rubli, a w 1850 r. na 66 rubli. Następnie odnotowywano osłabienie handlu jarmarcznego w mieście i spadki dochodów w 1862 r. do prawie 36 rubli, a w 1865 r. do 32 rubli rocznie⁸³. W 1818 r., po pożarze miasta i zaproszeniu do współpracy kupców, w Dąbiu organizowano jarmarki co 4 tygodnie, łącznie 12 w ciągu roku (wcześniej w mieście odbywało się 7 jarmarków)⁸⁴. Osłabienie handlu jarmarcznego nastąpiło po reformie jarmarków w Królestwie. Wynika z tego, że reforma z 1850 r. mogła mieć negatywny wpływ na życie handlowe Dąbia⁸⁵.

Wraz z handlem rozwijała się propinacja (zysk z produkcji alkoholu). W latach 1821-1827 zysk z propinacji wzrósł z 488 do 802 zł polskich, natomiast w 1829 r. do 1290, czyli w latach 1821-1829 dochód ten wzrósł o ponad 164%. Do 1841 r. zmniejszył się do 944 zł polskich. W latach 40. i 50 utrzymywał się na podobnym poziomie, 210 rubli w 1844 r., 160 rubli w 1850 r. i 200 rubli w 1853 r.⁸⁶

O rozwoju miasta, szczególnie w latach 20., a także na przełomie lat 50. i 60. świadczy w miarę systematyczny wzrost corocznych wpływów budżetowych. W 1815 r. dochody kasy miejskiej oszacowano na kwotę ponad 1489 zł polskich, w 1821 r. już na ponad 3040 zł polskich, w 1827 r. na ponad 7699 zł polskich, w 1829 r. na ponad 7971 zł polskich, a w 1835 r. na prawie 9033 zł polskich. A więc w latach 1818-1835 r. roczne dochody kasy miejskiej wzrosły o 506%. Także po zmianie waluty na ruble, z pewnymi wahaniami dochody miasta rosły z prawie 1488 i ponad 1401 rubli w latach 1844 i 1850, do ponad 1622 rubli w 1853 r., i po spadkach w latach 1856 (do ponad 1 436 rubli), i 1859 (do ponad 1 367 rubli) znów wzrosły do ponad 1 784 rubli w 1863 r. i do prawie 2 132 rubli

⁸³ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 26; 338; sygn. 739, s. 23v; sygn. 740, s. 279, 555; sygn. 741, s. 125, 498; sygn. 742, s. 555; sygn. 743, s. 53.

⁸⁴ Jarmarki odbywały się w terminach: 25 stycznia, 22 lutego, 22 marca, 19 kwietnia, 7 maja, 14 czerwca, 12 lipca, 6 września, 4 października, 1 listopada, 29 listopada oraz 27 grudnia, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 100v-101.

⁸⁵ Na podstawie reformy z 1850 r. od 1851 r. w Dąbiu organizowano 6 jarmarków, w terminach we wtorki: po św. Grzegorz, czyli po 28 lutego (12 marca), po św. Stanisławie Biskupie, czyli po 26 kwietnia (8 maja), po św. Jakubie Apostole, czyli po 13 (25) lipca, po św. Jadwidze, czyli po 3 (15) października, po św. Marcynie, czyli po 30 października (11 listopada), i po św. Łucji, czyli po 1 (13) grudnia. Cotygodniowe targi miały odbywać się w czwartki, źródło: „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej”⁸⁵ 1851, nr 2, s. 32.

⁸⁶ AGAD, KRSW, sygn. 738, s. 26, 348v; sygn. 739, s. 23v; sygn. 740, s. 555; sygn. 741, s. 126, 498; sygn. 742, s. 125.

w 1865 r.⁸⁷ Bez wątplenia wpływ na rozwój miasta miało utworzenie z powodzeniem (w odróżnieniu od innych ośrodków) osady sukienniczej. Rozwój miasta potwierdza także wzrost łącznej liczby nieruchomości, które stanowiły własność miejską, w 1828 r. w wykazie zapisano łącznie 68 pozycji, w 1833 r. 76 pozycji, natomiast w 1864 r. już 106 pozycji⁸⁸.

Budżet miasta zasilany przede wszystkim czynszem z dzierżaw nieruchomości miejskich, a także z dzierżaw podatków miejskich. Oprócz czynszów z placów i nieruchomości rolnych, później także osad fabrycznych i rzemieślniczych, ważną rolę w budżecie odgrywały wpływy z propinacji miejskiej, podatków od prywatnych szynkarzy alkoholi, później także dobrowolne składki mieszkańców na latarnie rewerberowe i utrzymanie pośtańca. Osoby prowadzące działalność handlową i rzemieślniczą również płaciły podatki do kasy miejskiej (kanon od zarobkowania). Po stronie wydatków najważniejszymi były koszty związane z wynagrodzeniami oraz środkami zabezpieczanymi do dyspozycji władz państwowych (komisji rządowej).

DĄBIE W LATACH 1815-1866. ADMINISTRACJA, FINANSE I MAJĄTEK MIEJSKI

Słowa kluczowe: Dąbie nad Nerem, administracja miejska, gospodarka miejska, Królestwo Polskie, XIX wiek.

W latach 1815-1866 Dąbie administracyjnie przynależało do obwodu i powiatu łęczyckiego (od 1842 r.) w województwie mazowieckim, następnie od 1837 r. guberni mazowieckiej, a od 1845 r. guberni warszawskiej. Po reformie administracyjnej z 1866 r. z początkiem 1867 r. Dąbie znalazło się w powiecie kolskim w guberni kaliskiej. Administracja miejska w Królestwie Polskim była częścią administracji państwowej. Każdy burmistrz był nominowany przez władze państwowe a nie wybierany przez społeczeństwo. W odróżnieniu do wielu innych małych i średnich miast w Królestwie, w Dąbiu oddzielono funkcję burmistrza od kasjera. Kasa miejska posiadała dużo nieruchomości (nieruchomości rolne, place miejskie), które wydzierżawiano, i z których czerpano zyski. Dochody kasy miejskiej powiększały inne liczne podatki, m.in. zysk z produkcji i handlu alkoholami, podatek od prowadzących w mieście działalność gospodarczą. Po stronie wydatków najważniejszymi były wynagrodzenia oraz kwoty zarezerwowane do dyspozycji władz państwowych. Ogólnie w analizowanym okresie Dąbie było średniej wielkości miastem, ale rozwijającym się m.in. pod względem demograficznym i gospodarczym.

DĄBIE IN THE YEARS 1815-1866. ADMINISTRATION, FINANCES AND TOWN PROPERTY

Keywords: Dąbie on the Ner River, town administration, town economy, the Kingdom of Poland, 19th century.

In the years 1815-1866 Dąbie administratively belonged to the Łęczyce region and district (from 1842) in the Mazovia Province, then from 1837 to the Masovian Governorate, and from 1845 to the Warsaw Governorate. After the territorial reform of 1866, at the beginning of 1867, Dąbie was incorporated into the Koło District within the Kalisz Governorate. The town administration in the Kingdom of Poland was subordinated to state authority. Each of the mayors was nominated by state authorities, not elected by the public. Contrary to many other small and medium-sized towns in the Kingdom, the function of mayor and treasurer was separated in Dąbie. The town treasury owned a number of properties (agricultural properties, town squares), which were leased out and from which profits were drawn. The income of the town treasury was increased by other numerous taxes, such as profits from the production and trade in liquor, taxes on traders of the town. On the expenditure side, the most substantial were salaries together with amounts reserved for the disposal of state authorities. Overall, in the period discussed, Dąbie was a medium-sized town, but the one that was developing in demographical and economical terms, among other things.

⁸⁷ AGAD, KRSW, sygn. 737, s. 250-251; sygn. 738, s. 28, 351; sygn. 739, s. 23v; sygn. 740, s. 279, 555; sygn. 741, s. 126, 500; sygn. 742, s. 125-127, 289, 434, 557, 562, 623; sygn. 743, s. 55.

⁸⁸ AGAD, KRSW, sygn. 524k, s. 3-125; sygn. 739, s. 104-110; sygn. 740, s. 93-94.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych z lat 1795-1868

Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego z lat [1772-1806] 1807-1813
[1814-1816, 1821, 1830]

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie

Akta miasta Dąbia z lat 1798-1950

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Dąbie (powiat kolski)

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Koło

Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Dąbie (powiat kolski)

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Grabowie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Grocholicach

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Tomaszowie Mazowieckim

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zgierzu

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Jakuba w Warszawie (Tarchomin)

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Jana Chrzciciela w Warszawie

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie

Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-reformowanej w Warszawie

Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kowal

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Włocławek

Źródła drukowane:

Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego

Dziennik Praw Królestwa Polskiego

Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego z lat: 1827, 1844

Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej z lat: 1865, 1866

Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego z lat: 1859

Kalendarzyk Polityczny na rok 1834, Warszawa [b.d.w.]

Kalendarzy Polityczny na rok 1841, Warszawa [b.d.w.]

Kalendarzyk Polityczny na rok 1843, Warszawa [b.d.w.]

Kalendarzyk Polityczny na rok 1844, Warszawa [b.d.w.]

Kalendarzyk Polityczny na rok 1846, Warszawa [b.d.w.]

Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1826, Warszawa [b.d.w.]

Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830, Warszawa [b.d.w.]

Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1850, Warszawa [b.d.w.]

Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1854, Warszawa [b.d.w.]

Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1858, Warszawa [b.d.w.]

Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1862, Warszawa [b.d.w.]

Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1866, Warszawa [b.d.w.]

Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego, T. 1, cz. 1. *Gospodarstwo miejskie*, Warszawa 1866

Prasa:

„Kurier Warszawski” – 1847.

Opracowania:

Dziki T. (2005), *Tydelski Jan Bogumił*, [w:] *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. II, red. S. Kunikowski, Włocławek

Dziki T. (2010), *Rypin w latach 1893-1918*, [w:] *Rypin – dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 roku*, red. K. Mikulski, Rypin

Dziki T. (2018), *W czasach zaborów (1793-1918)*, [w:] *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Mikulski i T. Dziki, Włocławek

Dziki T. (2021), *Brdów w latach 1815-1870. Administracja, finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis”, T. VIII

Dziki T. (2022), *Sompolno w latach 1815-1870. Administracja, finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis”, T. IX

Kaczmarek R. (1959), *Goedel Gedeon*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław – Kraków -Warszawa

Kaszyński M. (2021), *Z przeszłości administracyjnej miejscowości Brudzew w powiecie tureckim*, „Polonia Maior Orientalis”, T. VIII

Kołodziejczyk R. (1998), *Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim w 1865 r. w świetle statystyki*, [w:] R. Kołodziejczyk, *Studia nad dziejami burżuazji w Polsce. Wybór prac z lat 1956-1998 wydany z okazji 75-lecia urodzin autora*, Warszawa – Pułtusk

Korobowicz A., Witkowski W. (2012), *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Warszawa

Mujta J.S. (1998), *Miasto Dąbie w XIX i XX wieku*, Konin

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. I, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880

Smyk G. (2011), *Administracja publiczna w Królestwie Polskim w latach 1864-1915*, Lublin